

UN TAST DE LÈXIC¹ EQUÍ DEL SEGLE XIV EN UN MANUSCRIT DE
MORELLA

Lluís Gimeno Betí
Universitat Jaume I, RALB

«...m'encamine nu al camp
dels qui no desitgen res i, trànsfuga
delerós,
abandone el partit dels rics...»

Quint Horaci Flac
(*Odes*, III, XVI, vv. 22-249)

In memoriam
Germà Colón Domènech

La revista *Ítaca. Revista de Filologia* em demana una col·laboració per al número extraordinari dedicat a l'amic i mestre Germà Colón en un homenatge pòstum. El treball havia d'anar en la línia més estimada per ell, com és el lèxic, i dins aquest àmbit de la recerca hi ha tot un camp quasibé sense birbar: els texts no literaris, camp que ofereix grans possibilitats de recerca per al lèxic, que en moltes ocasions és desconegut o escassament estudiat pels nostres diccionaris històrics. Aquesta mena de texts ja van atraure l'atenció de Colón fa molts anys, i així ho va deixar escrit en més d'una ocasió.

Em propose donar a conèixer una petita almosta de paraules extremes d'un manuscrit de Morella del primer terç del segle XIV sobre menes-
calia, que estic estudiant des de fa temps amb uns altres investigadors,²
una aproximació del qual ja vaig publicar en dues ocasions,³ i que tenen el

¹ Les definicions dels mots que apareixen en aquest treball provenen quasi totes del DCVB, però en algun cas del DNV i del DIEC-2. La documentació dels mots prové del CICA, CIVALL, DCVB, DECLC i del *Vocabulari del català medieval* de L. Faraudo de Saint-Germain.

² Vicent Garcia Edo (Universitat Jaume I) i Lluís Cifuentes Comamala (Universitat de Barcelona).

³ «El *Llibre de menescalia* de la Societat Castellonenca de Cultura: Aproximació lingüística i codicològica». *Magnificat Cultura i Literatura Medievals*, 4, 2017, 107-129. Valèn-

valor de documentar lèxic inèdit o quasi inèdit o amb avançament de datació d'alguns mots en un àmbit poc treballat com és la menescalia.

ARISTELLA, 'Malaltia que ataca els peus dels cavalls i muls', del llatí ***aristēlla**,⁴ 'petita aresta'. Hi ha també el terme *aristol* 'inflamació aguda i sèptica dels dits'. Documentat únicament pel DCVB, pels corpus informatitzats i per Faraudo al segle XV a Dies (Llibre de Menescalia); el nostre exemple n'avança en més d'un segle la documentació.

A bèstia que á roya e-ls travadors, la qual roya s'apelle aristella, \la/ qual senblant sequa d'ivern; et core-li d'aygua. [20v].

BRAÇCH/BRACH, *brac* 'fang', 'apostema', 'pus', de ***bracu**, de procedència cèltica⁵ 'pantà', 'llot'. Documentat entre els segles XIII, XIV i XV.

E fe-lín enpaste; e refresca-li cascun dia .I^a. vegada, e tro a .III. o .IIII. dies, que s'i faça braçh. E si no exie la espina ab lo brach, posa-y sus lo gàlbanu, ço és una goma, tro-n sie exida. [12r].

CALCADA, de *calcar* 'petjar, comprimir amb el peu', del llatí **calcāre**, 'trepitjar, premsar [raïm], pitjar' (< *calx* 'peu, taló'). És documentada en moltes obres i autors llatins, com ara Virgili: «... ompli'ls d'aquesta terra dolenta, pastada amb aigua, d'una font dolça, i calciga-la...»,⁶ Cató: «... quan hauràs cobert bé les arrels, pitja bé, que l'aigua no hi faça mal»,⁷ etc. La forma que apareix al manuscrit no és documentada enlloc, però *calcar* ho és al segle XIII (Ramon Llull) pel DCVB i Faraudo, que inclou també una citació de Pere Pasqual (*Històries religioses*).

cia, reproduït amb algun canvi a «Un llibre de menescalia de mitjans del segle XIV. Aproximació lingüística i codicològica», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, XCIV, 2018, 5-31. Castelló de la Plana

⁴ Vide també DECLC, I: 374b.

⁵ El cèltic ha donat en francès *brai*, en provençal *brac*, en italià *brago*, en portugués *brejo* (cfr. DCVB, s.v., FEW, I, 489 i DECLC, II: 185b).

⁶ «... huc ager ille malus dulcesque a fontibus undae / ad plenum calcentur...» (*Georgicon*, II, vv. 243-244)

⁷ «... ubi radices bene operueris, calcare bene, ne aqua noceat.» (*de Agri Cultura*, LXI, 2)

Puys lava-li la nafra ab del vi calt, e pren la clara del ou, ab aytant d'oli, e bat-lo tant tro torn blanch, et unta'n ab .I.^a. ploma la nafra, e met .I.^a. cala d'estopa no trop calcada, que la carn li pusqua créxer. [11r].

CINGLES, plural de *cingla* 'corretja o faixa de couro o de cànem, de devers deu cm. d'amplària, que passa per davall el ventre d'un animal de càrrega i serveix per a subjectar la sella, bast, albarda o altre aparell', del llatí *cingula*, 'cingles', 'ventreres', 'cinyells'. Varró: «Per tal que no els nafren les bèsties feres, els posen collars que se'n diuen «melium»,⁸ o siga un cinyell entorn del coll...».⁹ Documentat des de finals del segle XIII fins al XVI (primera part).

E puys cou-ne més e fe'l sagnar del esperonal .I. palm prop l'espatla, de cascuna part, e posa-li la sela, e posa-li les cingles sobre las sagnias, et cingla'l bé et en tanquarà la sanch. [8r].

CLAU DE FERRAR, referit al clau usat per a ferrar bous i cavalls, etc., del llatí *clāve*. És documentat a bastament pels autors llatins de totes les èpoques. Per exemple Cató: «Fes planxes sòlides, amples d'un polze, amb doble rebava, que es fiquen amb claus dobles, que no s'afluixen»,¹⁰ Plini el Vell: «... l'escaire, el nivell, el torn i el clau, per a Teodor de Samos...»,¹¹ Pal·ladi: «Però si hi ha roure disponible i falta alzina, cal tallar el roure en taulons fins i posar una doble fila de taulons rectes i de través, fixats amb un gran nombre de claus»,¹² etc. Documentat des del segle XIII fins a l'actualitat.

⁸ collar clavetejat de gos de caça.

⁹ «Ne vulnerentur a bestiis, imponuntur his collaria, quae vocantur melium, id est cingulum circum collum...» (*Rerum Rusticarum*, II, IX, 15)

¹⁰ «Cunicas solidas latas digitum pollicem facito, labeam bifariam faciat habeat, quas figat clavis duplicibus, ne cadant» (*de Agri Cultura*, XX, 2).

¹¹ «... normam autem et libellam et tornum et clauem Theodorus Samius...» (*Naturalis Historia*, VII, LVI, 198)

¹² «Sed si quercu subpetente aesculus desit, subtiliter quercus secetur et transuersus atque directus duplex ponatur ordo tabularum clavis frequentibus fixus» (*Opus Agriculturae*, I, IX, 3)

A bèstia sotsbatuda, aplana-li lo peu et adoba tant tro vingue entre-l mort e-l viu; e puy prin .I. ferre calt sotil, com .I. clau de ferrar, et forada-lo-li menut menut, no trop pregon, tro n'isqua .I. poch de sanc et de poyrit, si i és. [15v-16r].

CREBACES, plural de *crebassa* 'clivell; obertura estreta i llarguera, produïda a un cos per sequedat, fred, vellura, malaltia, etc.', del llatí **crepacĕa*. Documentat en els segles XIV i XV pel DCVB i per Faraudo. Els corpus informatitzats no el recullen.

Actualment, se'n coneixen algunes variants *carabassa*, *cebrassa*, *cribassa*, *quirbassa*, etc.

A bèstia qui agués crebaces e-l travador, unta-li primerament con¹³ l'oli caüt calt tro a .III. jorns. E d'aquí avant lava ab lo vinagre calt, e can serà exut met sus .I.^a. goma qui s'apella trobentina. E fe açò tant cascun dia tro sia garit. [13r].

CROPA, variant de *gropa* 'la part posterior de l'esquena d'un quadrúpede, especialment d'un animal de peu redó', del fràncic **kruppa**, cognat del gòtic, probablement per conducte de l'occità antic *cropa*. Sota la forma que apareix al manuscrit és desconegut pels nostres diccionaris històrics, repertoris lexicogràfics i corpus informatitzats. La forma habitual i documentada és *gropa*, que és documentada entre els segles XIV i XV.

E puy lo cou en lo flanch ab aquel ferre redon, de cascuna part .III. puntures, e sus per l'esquena .IX. puntures del cap de la cropa ensús .I. dit, a través de la una a l'altra. [5v].

A bèstia qui fos taylada, ab espasa, si fos en cropa met alí gran cala d'estopa muylada, en sabó moyl, et en sagí fus... [10v].

CUYTURA, *cuitura*, 'escaldadura'. Del llatí *coctūra*, 'cocció'. El trobem documentat a Plini el Vell: «Hom obté el mateix resultat pel procediment d'Apici, és a dir, macerant la col amb oli i sal abans de coure-la.»¹⁴ Documentat entre els segles XIV i XV.

¹³ Aragonèsisme? = amb.

¹⁴ «nitrum in coquendo etiam uiriditatem custodit, ut et Apiciana coctura, oleo ac sale, priusquam coquantur, maceratis.» (*Naturalis Historia*, XIX, XLI, 143)

... puyt d'aquí avant lava-la-li la cuytura ab l'orina .III. o .IIII. vegades lo dia, tro sia garida. [9v].

ÇABEZANA, *cabeçana* del llatí **capitiana**, que l'Alcover-Moll remet a *cabeçada* 'conjunt de corretges entrelligades que subjecten el cap de la bèstia cavallina quan ha d'estirar un vehicle', terme vivent en valencià general. El DECLC no recull *cabeçana*. La documentació de *çabezana* o *cabezana* és nul·la; per a *cabeçada* tan sols el DCVB en recull dues citacions del segle XVI. *Cabezana* sembla ser forma antiga i aragonesa.¹⁵

E puyt forada-li ab .I. ferre calt, là hon té la çabezana dret la intre, en tro en l'os. [5r].

DESFERA, *desferra* forma verbal de *desferrar*, llevar a una bèstia les ferradures de les potes. Compost del prefix *des-* i el verb *ferrar*. El verb *desferrar*, amb el sentit de llevar les ferradures, és documentat pel DCVB i Faraudo al segle XV (M. Dies) i per Faraudo al XIII (Llull). Els corpus informatitzats no recullen aquesta accepció.

A bèstia qui á peana en la lengua, forada-li ab .I. ferre calt sotil per mig. .III. dits prop del cap e de la lengua. E pren mel et pebre, e vinagre, bolit ensems; e lava-li cascun dia .II. o .III. vegades.

Puyt deffera'l de tots .IIII. los peus; obre'ls-li bé e casca-li los cals ab .I. ferre calt; e ten-los-li bé ab seu de moltó, et ab cera.

E si per aventura li esclatava la peana entre'l pèl et la unglà, colpa-la-li ab .I. colteyl el cap del mal, e rega-la-li ab .I. ferre calt en loch de la unglà, perquè el mal no puxa créxer. [4v].

DESELADA, *dessolada*, derivat de *dessolar* 'fer-se mal a la pota una bèstia desferrada'. Format damunt *sola*, amb el prefix negatiu *des-*. Recollit tan sols pel DCVB i pel CIVALL, però aquest amb un sentit diferent al del manuscrit. No n'hi ha documentació escrita.

A béstia deselada, fe-li .I^a. estopada lo primer dia del blanch et de la sal, et l'altre dia lava'l-li ab lo vinagre... [16r].

¹⁵ Cfr. DECLC, II: 551b.

ENCLAVADA, *enclavar* ‘ficar malament un clau o claus de ferradura en ferrar una bèstia, de manera que li entren dins la carn i li fan mal’ del llatí ***inclavare** ‘Ficar un clau o claus; subjectar amb claus’. Apareix citat al GMIL com a ‘clavum in equi pedem altius infigere’ ‘enfonsar un clau en la part més alta de la pota del cavall’. Documentat al segle XV (DCVB, Faraudo)

A bèstia enclavada, cerca la enclavadura sotilment, et puys met en la enclavadura .I. poch de sal, et de sobre la sal .I. poc d’esponia et de polmó d’alguna bèstia... [15r].

ENCLAVADURA, ‘ferida causada a un animal de peu redó per clavament defectuós de la ferradura’, derivat d’*enclavar*. Documentat entre els segles XIV i XV (DCVB, Faraudo).

A bèstia enclavada, cerca la enclavadura sotilment, et puys met en la enclavadura .I. poch de sal, et de sobre la sal .I. poc d’esponia et de polmó d’alguna bèstia... [15r]

ESCARSA, *escarça* forma verbal d’*escarçar*, ‘esgarrar, desbudellar, ‘perforar, foradar. Segons el DCVB prové de l’italià *squarciare*, mateix significat. Del llatí vulgar **exquartiare**. Documentat solament pel DCVB amb una citació d’A. Febrer (traducció de la *Divina Comèdia*, segle XV). El nostre document es converteix, doncs, en la primera atestació en català.

A bèstia qui agués porrets, frega-los ols (*sic*) li escarsa tant tro sagnen. [12v].

ESCATIRONS, *escatir* ‘tallar una cosa sobrera; escapçar (ungles, pèls, bec, plomes, etc.)’. Potser derivat de *escata*. No és recollit pels diccionaris històrics ni tampoc pels repertoris lexicogràfics. En desconeixem documentacions.

A bèstia fort de boca, trau-li los escatirons e pren mel, et sal, e pebre, e comí, e fe’l bolir tot ensemps. [4v].

ESPARVAYN, *esparavany*, ‘sobreòs o duralló que es forma en el ballador del genoll de les cames de darrera de les bèsties cavallines, i que els impedeix el moviment de la garra’ de procedència incerta. Se n’ha propo-

sat l'ètim gòtic **sparwa**, **sparwans** 'pardal', però Meyer-Lübke (REW 8125) hi posa objeccions. Documentat al segle XV pel DCVB i Faraudo (aquell, poua d'aquest)

A BÈSTIA JOVE QUE À ESPARVAYN. Fa-la hom ralar menut ab fere calt, et pren hom merda d'ome et posa-la-li hom per .III. dies¹⁶ desús, et refresca-u hom cas-cun dia, tant tro lo mal és fenit. [19v].

ESPERONAL, es tracta del nom d'una vena situada a la part de l'esperó, del qual deriva, terme que prové del fràncic ***sporo** 'donar una coça', 'prominència punxeguda i sobresortint'. Desconegut pel DCVB i Faraudo. No documentat tampoc pels nostres corpus informatitzats.

E si aquel mal tornava en refendetura, fes sagnar de la una vena del col e dels flanchs, et de la vena del esperonal d'amdues parts, puys no-ls dons a menjar tro sia guarida, ni'l lexes gaure [7v];

E puys coure més e fer-a sagnar del esperonal .I. palm prop l'espata, de cascuna part, e posa-li la sela, e posa-li les cingles sobre las sagnias, et cingla'l bé e en tan-quarà la sanch [8r];

E fe-l sagnar de la vena del esperonal, tant hauràs feyt lo primer cristeri. [8r];

A bèstia qui agés lo verme qui-s s'apela «farsum», per lo cors o per les cames, fe-la sagnar de la vena del esperonal de la creu et de les cuyxes dintre... [9v]

ESPINA/SPINA, *espina* 'punxa que apareix a la pell d'un animal', llatí **spīna**. És una paraula que apareix documentada en llatí de totes les èpoques per molts autors. En posarem uns exemples: Varró: «... espinada ni eminent ni corba...»;¹⁷ Virgili: «... la seua espinada és doble i li corre al llarg dels lloms...»,¹⁸ etc, però amb l'accepció d'una mena de malaltia o d'alifac és més aviat medieval, documentada, per exemple al *Dizionario di medicina, chirurgia ed igiene vaterinaria*, volum V (R-Z), pàg. 296,¹⁹ i

¹⁶ Duplicat al manuscrit: *dies*.

¹⁷ «... spina neque eminula neque curua...» (*De Agri Cultura*, II, IX, 4)

¹⁸ «... at duplex agitur per lumbos spina...» (*Gerorgicon*, III, 87)

¹⁹ «spina ventosa, lesione del tessuto osseo nella quale l'osso si dilata in una parte di sua lunghezza, e come se vi si fosse soffiato entro. È dessa una irritazione, una infiammazione cronica della membrana interna dell'osso, la quale produce effetti varii

també al GMIL 'Spina ventosa, morbi genus'. A l'obra intitolada *La Mascalcia* (1390), de Lorenzo Rusio, el terme hi recull fins a vint ocurrencies, la més important de les quals és la que apareix al capítol CLXX en què hom explica el remei per al seu guariment, que comença amb unes paraules molt semblants a les descrites pel nostre manuscrit.²⁰

La documentació sota l'ocurrència spina la robem als corpus informatitzats nostres (CIVAL, CICA) durant el segle XV, sobretot.

A bèstia que agués presa spina, o broca, que no se trobàs, fe-li raure la cama. E puy prin la malva, e la morela, et cou-la ben, et pica-la ab lo sagí de porch.

E fe-li'n enpaste; e refresca-li cascadun dia .I^a. vegada, e tro a .III. o .IIII. dies, que s'i faça brach. E si no exie la espina ab lo brach, posa-y sus lo gàlbanu, ço és una goma, tro-n sie exida [12r].

EXARCILADA, grafia per *eixartillada*, participi passat de *eixartillar*. El DCVB recull *eixarcellat* 'Cavall malalt de cert tumor a una pota', que poua del manuscrit Klag. segle XIV. El DCVB remet a *eixortilladura* 'coixera produïda a un cavall per lesió de la juntura del peu de darrera', amb una llarga explicació de la malaltia que apareix a Dies.

A bèstia exarcilada, cavalca-la fort per una costa ansús. Puy met-la en l'ayga freda corrent .I^a. gran peça, e ages les ortigues verts puyens ben fort, e fexa-li'n lo travador et tot lo peu. E refresca cascadun dia aqueles ortigues tant tro sia garida. [13r].

FEMAR, 'Defecar',²¹ 'posar fems a la terra per fer-la més productiva' del llatí **firmare**. El llatí clàssic coneix **fimum** o **firmus** 'fangueig, fanguer, 'fang' (Gaffiot), 'excrement, femta, fem' (Seva *et alii*), mot usat per Cató i Virgili, segons aquell diccionari. Cató: «Els arbres que seran més gruixuts de

secondo il grado d'intensità. Quando le pareti ossee ne sono dilatate, nasce la spina ventosa».

²⁰ CLXX. De trunco, seu spina, intrante in aliquam partem corporis Equi. Pel que fa al guariment afirma que «Primo vulnus undique abradatur, postea accipientur tria capita lacertarum...».

²¹ Actualment, ha pres el sentit d'adobar la terra amb fems (DIEC). El DNV inclou una tercera accepció en el sentit que apareix al manuscrit 'defecar', que poua del DCVB, com ja hem vist.

cinc dits, planta'ls escapçats, unta els caps de fems i lliga-hi fulles»;²² Virgili: «Malgrat tot, l'alternança dels cultius facilita l'esforç del camp, mentre no et dolgues de saciar l'àrid terreny amb fems grassos ni d'escampar immunda cendra pels camps exhaurits».²³ Terme també usat per Pal·ladi: «Altres maceren abans les ametles en excrement líquid durant tres dies...».²⁴ Documentat entre els segles XIII al XV (DCVB, CIVAL, CICA).

L'ALDC (II, mapa 772) va incloure el terme però amb l'accepció de 'adobar la terra amb fem', perquè la que apareix en el manuscrit ja no es fa servir actualment. Les localitats pròximes a Morella que recullen *femar* 'adobar la terra amb fem' són : Vilafranca dels Ports (149), Alcalà de Xivert (151), Atzeneta del Maestrat (152), Cabanes (152) i Borriana (155).

A bèstia que no pot femar, fa hom .III. redolins de cendra,... [18v].

FETZ, variant formal de *feç* 'feces', pres del llatí *fēce* (< clàssic *faex* 'solatge, residu'). No és recollit pel DIEC, DNV, CTILC i DDLC. Tan sols l'enregistra l'Alcover-Moll i el fa sinònim de 'feces', amb una citació de finals del segle XV extreta del *Liber Elegantiarum* de Joan Esteve «netegar la mel de la feç: desecare...depurare a fece», que segons Coromines (DECLC, III: 923) «té caràcter de llatinisme artificial», afirmació que desmenteix el manuscrit. És profusament documentat pels autors clàssics llatins; per exemple, Cató: «Al desé dia, eixuga l'aigua, esprem bé; mescla-ho bé en una gaveta neta, fes que s'assole a manera de solatge»;²⁵ Cels: «Les que es socarren. Les que cremen lleument són l'orpiment, el betum de sabater, la calcopirita²⁶, la tòfona, el verdet²⁷, el solatge cremat, la mi-

²² Arbores crassiores digitis V quae erunt, eas praecisas serito oblinitoque fimo summas et foliis alligato. (*De Agri Cultura*, XXVIII, 2).

²³ «sed tamen alternis facilis labor, arida tantum / ne saturare fimo pingui pudeat sola neue / effetos cinerem immundum iactare per agros» (*Georgicon*, I, vv. 79-81).

²⁴ «Alii Prius fimo liquido per triduum nuces eas macerant...» (*Opus Agriculturae*, II, XV, 8).

²⁵ «Die decimo aquam exsiccato, exurgeto bene, in alveo puro misceto bene, facito tamquam faex fiat.» (*De Agricultura*, LXXXVII)

²⁶ Sulfur de coure i ferro.

rra, el fem de fardatxo, de colom...». ²⁸ No és citada per cap diccionari nostre ni tampoc pel DECLC de J. Coromines, l'única documentació, fins ara coneguda, és la que reporta l'Alcover-Moll. La nosttra avança en unes cent cinquanta anys la de *Liber Elegantiarum*.

A bèstia qui-s gita fora lo budel, et no-l pogues tornar dintre, prin la fetz, ço la morrada del bon vi, e fe-la bolir ab l'oli, et ab lo seu del moltó, et fes de les faves fesses pólvora, et fen bolir ensemps, tant d'aquesta pólvora com de la fetz, et de l'oli, meins la tersa part que la .u. d'aquest del seu, e fe-li'n .I. empastre can serà espés, e posa'l sus tébeu, e liga'l ben, e refresca cascun dia tro se'n sia tornat dintre. [9r].

FÍSTOLA, forma antiga de *fistula* 'canal anormal format per una úlcera o cavitat estreta en la pell o en les membranes mucoses', pres del llatí **fistŭla**, pròpiament 'flauta', 'tub d'aigua, conducte, canal'. El terme apareix en diversos autors clàssics llatins, com ara, Corneli Nepos: «Passaren així tres mesos sense cap dolor, llevat dels que li ocasionava el tractament; però de sobte la malaltia esclatà amb tanta violència en l'intestí recte, que a través dels renyons se li obriren fistules purulentes»; ²⁹ Cató: «I si hi ha fistula, fica-li'n una desfila per dins. Si no admet la desfila, dilueix-la, posa'n dins bufeta, lliga-hi un canó de canya, així, prem, que entre dins la fistula; aquest remei guarirà prompte. I a totes úlceres, velles o noves, aplicá'n, picada amb mel, les guarirà». ³⁰ Està documentada en els segles XIV i XV (DCVB, CICA, Faraudo), i segons

²⁷ El rovell del cuore.

²⁸ «Quae odurant. Adurunt auripigmentum, atramentum sutorium, chalcitis, misy, aerugo, calx, charta combusta, sal, squama aeris, faex combusta, murra, stercus et lacerti et columbae...» (*De Medicina*, V, VIII)

²⁹ In hoc cum tres menses sine ullis doloribus, praeterquam quos ex curatione capiebat, consumpsisset, subito tanta vis morbi in imum intestinum prorupit, ut extremo tempore per lumbos fistulae puris eruperint. (*Liber de Latinis Historicis. Atticus*, XXI, 3).

³⁰ Et si fistula erit, turundam intro trudit. Si turundam non recipiet, diluito, indito in vesicam, eo calamum alligato, ita premito, in fistulam introeat; ea res sanum faciet cito. Et ad omnia ulcera vetera et nova contritam cum melle opponito, sanum faciet. (*De Agri Cultura*, CLVII, 14).

aquest, la variant que apareix en el nostre manuscrit és majoritària durant aquella època.

A béstia que ha fistola entre-l pèl et la unglà, o en altra part, pren hom sofre et raïna, tant de la .I. com del altre... [19r].

FLECME, *fleume*, ‘ganivet per a sagnar els animals, que sol tenir algunes fulles per a emprar-les segons l’espècie d’animal que han d’operar, per la qual cosa és freqüent anomenar aquesta eina en plural’. El nostre manuscrit és el primer document antic que l’esmenta en singular, i per aquesta raó hauria de ser escrit *fleume*, fet que ja planteja el DECLC (IV: 42b). Aquest diccionari en proposa l’etimologia llatinovulgar **phlēbōtōmus**, **fleutomus** (< grec φλεβοτόμος ‘faig una incisió’). El DCVB no en porta documentació antiga ni moderna, però sí informació dialectal, que el situa al Pallars, l’Urgellet i al Pla d’Urgell. És desconegut pel DECLC, Faraudo i els corpus informatitzats.

A béstia qui agués vexigues novelament feytes, pren lo flecme e obre l’os tant dintre tro n’isqua ayga clara... [12r].

FOMENALA, *fomenalla*, no figura als nostres diccionaris històrics (DCVB i DECLC), ni al *Vocabulari Faraudo*, ni tampoc als nostres corpus informatitzats.

A béstia qui prenés lo tayl del ferre, o agués pedra entre la fomenala, o alguna altra cosa, descobri-li bé lo mal ab la rosnera... [12v].

FONTANA, *fontana*, amb el sentit de part interior de l’articulació no hi és al DCVB ni tampoc a Faraudo, que documenta al segle XV. D’altra banda, el DCVB recull i defineix el diminutiu *fontanella* amb una acceptió antiga com ‘lloc on s’articula o comença un membre corporal; font (del braç, del peu, del coll, etc.)’, i *font* com ‘nom de diferents parts del cos situades en l’articulació on comença un membre’. Faraudo, a través d’una citació, en revela el sentit del terme *fontanella*, diminutiu de *fontana* ‘Sparvays nexen sots los guarres ho .j. poc deval, amenant a vegades inflamens prop la vena magistral que es dita fontanella...’ (Tederic *Cirurgia dels cavalls* ms. Biblioteca Nacional de París, fons espanyol 212, f. 103). Es

tracta doncs d'una vena magistral, important o principal, situada a les potes. Reblem el cas amb Lorenzo Rusio: «Fase una lisone, voi male in delu cavallu alla garecta dalu latu da intru de suda ala garrecta, pocu desueta, alcuna fiata aducente tumore in dela mastravena, la quale se dice fontanella... E questa male se dice spavanu, voi spavani. È descritta queil' esostosi della faccia interna ed inferiore del garretto, che si è chiamata ora Spargano, Sparavagno, etc.». Giordano Ruffo esmenta la vena i el nom popular llatí: «... tumorem adduceus circa venam magistra, quae dicitur fontanella...».³¹

A bèstia qui fos emfonduda, fe-la sagnar de la fontana de tots los .IIII. peus, si és la malaltia veyla, et sinó fe-la sagnar dels travadors de tots .IIII. peus, vules dintre vules defora. [14v].

FUNDAMENT, 'Ses; part inferior i orifici de sortida del budell', forma semi-sàvia presa del llatí **fundamēntu**. Tot i que cap autor clàssic no va fer servir el mot amb el sentit proposat per l'Alcover-Moll, segons indiquem, les citacions del nostre manuscrit corroboren l'accepció de 'ses, orifici de sortida del budell'. El DECLC no recull la forma ni tampoc l'accepció que apareix al DCVB.

A la bèstia que agués vérmens e-l cors, et conex-o ho com los huyls ha lagayhosos, pren ramps de fonoyl e del sambuch, e fe-la coure ben fort en lor i vin, e puy [eius] prin les olives del lor e pisa-les, e fen pólvora e-ls vermeyls dels ous tro a .XV., o més o menys, e destrempa-ho ensemps, et ab lo vi metz-li, açò ce beu per lo fundament ab .I. cristeri. [8r].

A bèstia qui agués color et inflàs, qui pren vent e no pot cagar ni pixar, pren una cana grosa d'un palm et e mig longa e sia foradada; e met fa-li per lo fundament, e puy pren l'oli de la oliva, e met-n'i fins .I. poch per la cana. [8v]

E puy lava-li lo fundament ab lo fort vinagre .III. o .IIII. vegades lo dia, per què li coyirà, et no-l gitarà puy fora, et no-l cavalcaràs tro a .I. mes. [9r].

³¹ La citació completa és la següent: «34 De spaveris. Fit et alia laesio sive morbus circa garecta ex latere interiori, videlicet subtus garectum vel paullulum inferius quandoque tumorem adducens circa venam magistra, quae dicitur fontanella...» (Jordani Ruffi calabrensis, nunc primum edente Hieronymo Molin. Patavii, MDCCCXVIII).

La documentació catalana antiga el recull durant el segle XIV a l'obra intitulada *Llibre de Medicines Particulars* (*apud* DCVB). Ni el CIVAL ni tampoc el CICA no recullen el sentit de la paraula ja exposat.

GALA, 'agalla, excrescència morbosa de certes plantes, que s'emptra en la indústria per a fabricar tintes'. Prové del llatí **gälla** 'nou de la gal·la', i la nostra llengua presenta diverses paraules sinònimes (DCVB): cassanella, ballaruga, macarulla, macarota, camarota, gal·la, agalla. Columel·la: «El pus i l'escaldadura desapareixen per l'aplicació de la trementina, o d'una mescla d'alum, de sofre i de vinagre, o mitjançant una granada tendra en què els grans no són encara formats, picada amb l'alum i regada de vinagre; o bé salpebrant-les de verdet, o encara recobrint-les de nou de gal·la torrada, picada i unia amb vi aspre».³²

El terme té diverses acepcions: a) 'inflamació blana que es produeix a l'entorn de les articulacions de les potes, al costat de les ungles; és probablement identificable amb la pinça, inflamació blana, causada per la inflamació de les càpsules sinovials, que es forma a l'entorn del garró o en unes altres parts (el genoll, la canella, la sofraja i el tars) del cavall; b) 'inflamació en forma de nou produït per paràsits sobre els òrgans de diverses plantes, especialment de carrasques; c) 'sinònim de la malaltia anomenada *spínulj*'. En els fragments corresponents de G. Ruffo³³ el lema és testimoniat, també en forma flexiva, siga amb l'accepció a) (*galla, gallae, gallas, gallis*), siga amb el significat b) (*galla, gallae*); no fa servir en canvi l'accepció c). El significat b) es troba difusament en llatí. L'accepció a) en canvi podria ser un desenvolupament més tardà, puix que el primer testimoniatge apareix a Ruffo;³⁴ els altres diccionaris consultats en canvi no

³² Subluuies et intertrigo pice liquida uel alumine et sulphure atque aceto mixtis litae eruentur uel tenero Punico malo, prius quam grana faciat, cum alumine pinsito superfusoque aceto uel aeris rubigine infriata uel combusta galla cum austero uino leuigata et inlita. (*De Agri Cultura*, VII, V, 12)

³³ *Liber marescalcie*, 1250 post- 1256 ante.

³⁴ GMIL: s. v. *galla*2; Otto Prinz-Johannes Schneider *Mittellateinisches Wörtuerbuch*: s. v. *galla* 1, München, Beck, 1967...

documenten aquest significat;³⁵ es tractaria per això d'un vulgarisme semàntic, influenciat pel sentit de la malaltia que exigeix la inflamació descrita en el significat b).³⁶ Documentat entre els segles XIII i XIV (DCVB, Faraudo).

D'aquí avant pren vidre picat bé, et cals e gala, tant del u com del altre, e jeta sus aquesta pólvora [6r].

Puys lava-li ab de l'aygua calda, cascun dia, e git-i-ta'l-i sus la pólvora, de la merda del cà, blanca, et de la gala, tant del .I. com de l'altre... [11v].

Et si no exuga tost, pren lo vi bolit ab la gala ensemps, et ab l'oli, et posa'l-li desús l'estopa muylada-i d'aquest vi. [15v].

E si per aventura n'exís os, prin gala en bon ermini... [16v].

Et puxs lava'l hom ab orina cascun dia; et gita desús la pólvora de la gala tro sie exut. [19r].

GARÇETA, *garseta* a) 'floc de cabells que baixa dels polsos a la galta' b) 'crinera, flocadura de pèls llargs que s'estén des del golés fins al front dels animals de cabestre'. Derivat diminutiu de *garsa*. L'accepció a) és pròpia també de la llengua castellana.³⁷ Documentada ja durant el segle XIV (1358), segons el DCVB.

A bèstia qui agués plasmè,³⁸ ço és qui no pot menjar, ni pixar, ni femar, ni pot bé alendar, pren-la per la garçeta, e tira-li sus.

³⁵ Cfr. *Thesaurus Linguae Latinae* s. v. **galla*; Ernout-Meillet: 2001, s. v. *galla*, 266b, LTL: s. v. *galla* 1, MLLM: s. v. *galla*.

³⁶ Testimoniatsges en les vulgaritzacions per al *Liber marescalcie*: *galla* (primer testimoniatge en l'accepció, sicilià, finals del XIII a); G. Ruffo, *Lm* [vulg. sicilià seg. 1368]: *galla, galli*; G. Ruffo, *Lm* [vulg. sicilià seg. XV segona meitat]: *galla, galli*; G. Ruffo, *Lm* [vulg. sicilià seg. XV]: *galla, galli*; G. Ruffo, *Lm* [vulg. francès 1300 circa]: *gale*; G. Ruffo, *Lm* [vulg. francès 1340 circa]: *gale, gale levis, galla*; G. Ruffo, *Lm* [vulg. gallec. 1420]: *galla* [alternant amb *ovas*].

³⁷ Vide RAE, s.v.

³⁸ Pasmè ?

GARGAMELA/GARGAMEYLA, *gargamella*, ‘espai comprés entre el vel del paladar i el començament de l’esòfag; part interior i superior del coll’. Forma provinent de l’encreuament entre *calamella* ‘canó de canya’, ‘xeremia’, ‘dolçaina’ (s. XIV) més *caramela* (s. XIV), *caramel* (s. XII) amb l’arrel **garg-**, radical onomatopèic del borbolleig i de l’expectoració (cf. el llatí **gurgēs**, **guttur**), similar al radical **carc-** que ha donat origen a *carcany*, *carcanyell*, fr. *carcan*, etc. (DCVB, Bloch-Wartburg i FEW, 4, p. 61).³⁹ L’occità antic coneix també el terme *gargamella* ‘gola, gorja’.⁴⁰ Documentat entre els segles XIV i XV sota la forma *gagamella* (DCVB, Faraudo).

E puyz unta’-li cascun dia ab lo sagí del porch tro s’i faça podrimen; puyz tayla-la tro⁴¹ n’isqua la podridura, e garda’t de la gargamela e de les venes [3r]

A bèstia qui és moruada, fén-li lo cuyr dejós les barres .III. dies, luyn de la gargamela, e descarna-li .I. poch ab lo dit. [3v]

E puyz metràs la dita maçota per la gola avayl a aquela bèstia, tro ben lejós⁴² en la gargameyla; e can serà ben lejós metràs entorn la maçota per .II. o per .III. vegades... [13v].

GASAR, ‘cremar’. No apareix al DCVB, CIVALL, CICA ni al *Vocabulari del català medieval* (Faraudo). L’occità antic coneix també *gasar* ‘bellugar-se, moure’s’, ‘xerrar, parlotejar’, el sentit del qual no s’avé amb el nostre.⁴³

... puyz lava’-li ab ayga calda e fe’l raure lo nervi; et gasar menut menut; puyz met-li .I. pegomaç de pegonta, e met-lo-li desús; e tenga-lo-y tant tro sia garida. [15r].

³⁹ Cfr. GMIL, 1468 s.v. gargalio. Vide encara CNRTL.

⁴⁰ Cfr. Dictionnaire de l’Occitan Médiéval. DOM en línia. (Bayerische Akademie der Wissenschaften)

⁴¹ Ratllat: s.i faça.

⁴² Dejós = dejús.

⁴³ *Dictionnaire de l’Occitan Médiéval*; Raynouard, 2, 6; Emil Levy *Petit dictionnaire provençal-français*; FEW 21.358a; Karl Stichel, *Beitrag zur Lexikographie des altprovenzalischen Verbuns*, 59, Marburg, 1890.

GLÀNOLES, GLÀNOLLES, plural de *glànola* ‘glàndula, inflamació pestilencial dels ganglis limfàtics, principalment dels engonals, de l’aixel·la o del coll’, del llatí **glandūla** (< *glans*). És mot recollit a diversos autors clàssics llatins. Marcial: «... demana tres vegades glàndules de senglar, quatre vegades llom, dues cuixes i dues espatles de llebre...»;⁴⁴ «... reparteix als seus gimnastes glàndules de senglar i ofereix al seu favorit carpons de tórtora.»⁴⁵

Glànola presenta aquesta documentació en llatí clàssic: *glandula, glandulae, glandulam, glandulas, glandulis*, el terme té diverses accepcions a través del temps: a) nom de la glàndula, que es troba dins del pit del cavall, en el qual es genera la malaltia denominada *verme*; b) glàndula de la gola i sota el maxil·lar, implicada en la malaltia dita *estrangulament*⁴⁶; c) glàndula, identificable amb les paròtides, implicada en la malaltia dita en llatí *vivula*⁴⁷; d) engreixament de teixit, desenvolupat per diverses causes, que reclama la forma de les glàndules, sinònim de *scrofules* (< llatí *scrofulae*)⁴⁸ i tortuga (< llatí **testudo**) ‘engreixament de teixit’.

Pel que fa a la documentació històrica, cal dir que es recull entre els segles XIII al XV (DCVB, CIVAL, CICA, Faraudo).

⁴⁴ «... ter poscit api glandulas, quater lumbum, / et utramque coxam leporis et duos armos...» (*Epigrammata*, III, XX, vv. 4-5)

⁴⁵ «... partitur apri glandulas palaestritis / et concubino turturum natis donat...» (*Epigrammata* II, LXXXII, vv. 20-21).

⁴⁶ Llatí *strangullione* ‘estat morbós del cavall provocat per la inflamació i tumefacció de les glàndules de la gola i de les de sota, axil·lar’, ‘les glàndules tumefactes a causa del singlot.’

⁴⁷ ‘Inflamació de les glàndules paròtides’, ‘les paròtides’ (*cfr.* Montinaro, 2013: 101), l’origen del qual és un arabisme, segons l’autor citat. El GMIL reporta *vivulae* ‘equorum morbus, de quo Jordanus Rufus, II, *de Medicaminibus equorum*. Més avant inclou *vivae* ‘equorum morbus. Gall. *Avives*, amb la següent citació: ‘Quidam mulus suus casu fortuito cecidit in terra semimortuus, credens quod malum fuisset de *vivis*, sive *troucadis*, quod vulgariter *goutes* appellatur’

⁴⁸ «Plerumque strumae uel parotides aut scrophae iumentorum guttur infestant et faucium tumore productur» [Els humors freds, les paròtides o els botornons assetgen prou sovint la gargamella dels animals i es manifesten per un tumor a la gola] (Flavius Vegetius Renatus, *Mulomedicina*, II, XXIII, 1)

E pren ab .I. croxet aqueles glànolles que li troben, e gite-les fora ab les tenales; e garda't de les venes. [3v].

A glànolles. Prin la escorça del pii et de la escorça del perer, et fe'n pólvora, et mescla-i la meytat de mel et altra meytat de vi bo. Et fe-o bolir entrò que torn al [sic] terça part, et pos d'aquell .III. matins, et fa-les fondre. Provat és. [17v].

MAL DE LUPO, variant de *mal de lupus* o *mal de llop*. Es tracta d'una mena d'úlcer tuberculosa que sol presentar-se a la cara, i per les ferides, semblant al càncer. La definició de l'Alcover-Moll és 'infecció maligna'.

És descrit a H. Menhardt (258) al capítol anomenat «A mal de humor o mal de lop», on hom afirma: «[A]lguns caualls han una apelació de humor sanguina, la qual se fa en alguna part del cors, e ve per sobresanch; molts hòmens ho apelen mal de lop». Aquest mateix epígraf explica com guarir-lo. També es documenta a l'*Alcoatí* (segle XIV), a l'*Inventarium sive collectorium in parte chirurgicale medicinae*⁴⁹ (o *Chirurgia Magna*) i al *Receptari de la Universitat de València* (1466).

A bèstia qui á mal de lupo, qui-s mostra el ventre de la bèstia entre carn et cuyr, qui-s mostra poca et va crexén cascun dia, forada-la-li menut menut,⁵⁰ tant tro n'isqua sanch... [2v].

MORE, *morre*, 'morro', 'Part anterior eixint de la cara de certs mamífers, peixos i altres animals on hi ha la boca i els forats del nas'. L'Alcover-Moll assigna a *morro* dues probables etimologies: a) d'una forma llatina o gòtica **murrus**, produït probablement per onomatopeia (cfr. REW, 5762 i DECLC, V: 799-807); b) d'una forma basca **murru**. Sota la forma antiga *morre* és documentada als segles XIII i XIV (DCVB i Faraudo), i *morro* ho és des del XIII fins a l'actualitat en tot el territori de la llengua.

Actualment, a tota el territori de la llengua s'aplica a la boca del porc i també als llavis de les persones, tot i que en aquest cas ha anat perdent extensió geogràfica, que tenia des d'antic (cfr. ALDC, I: 42 i PALDC, 871).

⁴⁹ Obra del Metge occità Guido de Cauliach de l'any 1363. Fou traduïda durant el segle XV sota el títol de *Inventari o col·lectori en la part cirurgical de la medicina*.

⁵⁰ Repetida la paraula: *menut*.

A béstia qui agués polmonçel e-l dos, tayla-li e.l fen enmig del more, entre-l nas, e trau-li et tayla-li .IIII. dits d'un nervi blanch que-y trobaràs. [6v].

MORUADA, *morvada*, derivat de *morbir-se* 'esser atacat de morbo o malaltia infecciosa', del llatí **morbere** 'caure malalt', que apareix a Venanci Fortunat: «Una estúpida peresa m'havia parat; igual a l'embriaguesa, una llangor malaltissa s'havia emparat a poc a poc del meu esperit que no pensava més i s'embrutia; submergit dins la irritant mollesa de no sé quin fluixa somnolència...».⁵¹ Documentat en català solament pel DCVB al segle XIV.

A béstia qui és moruada, fén-li lo cuyr dejós les barres .III. dies, luyn de la gargamela, e descarna-li .I. poch ab lo dit. [3v].

NUN, *nuu* forma antiga de *nu* > *nus* > *nuc*, del llatí **nūdu**⁵² > *nuu* (forma antiga, que apareix encara al manuscrit) > *nu* > variants *nus*, *nuc*, etc. La forma catalana normal segons la forma del llatí clàssic seria *nou*, però probablement el català *nuu* i el castellà *nudo* vénen d'una forma de llatí vulgar ***nūdu**.

És un terme emprat per Cèsar: «També hi ha els animals anomenats ants. Per la seua forma i varietat de pelatge s'assemblen a les cabres, si bé són una mica més grans, són reblats de banyes i tenen les potes sense juntures ni articulacions...»;⁵³ Plini el Vell: «El bescoll, compost de moltes vèrtebres arredonides, és articulat i flexible, de manera que permet

⁵¹ «Torpore vecordis otii, quo mens ebria desipit diutina tabe morbescente brutiscens, et velut ignavi soporis hebetante marcere suffectus marcere suffectus, negotii indulgentis nulla mordente cura dormitans...» (*Carmina*, V. VI)

⁵² Per a una explicació fonètica evolutiva del mot, cal consultar el DECLC, V: 983a, nota 2.

⁵³ «Sunt item, quae appellantur alces. harum est consimilis capris figura et varietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt mutilaeque sunt cornibus et crura sine nodis articulisque habent...» (*Commentariorum Belli Gallici*, VI, XXVII, 1).

girar la vista entorn»;⁵⁴ Lucà: «...les vèrtebres nuoses de la hiena / la medul·la del cervo nodrit de serps...», etc.⁵⁵

És forma pròpia del període que abraça els segles XIII al XV, segons els nostres diccionaris històrics, repertoris lexicogràfics i els corpus informatitzats, tot i que el CICA encara n'enregistra un cas al segle XVI. D'ús general, apareix en tota mena de registres. En realitat, presenta poquíssimes ocurrencies en els corpus, tant en el CIVALL (6 oc.), com en el CICA (2 oc.) i totes valencianes del segle XV.

A béstia espatlada, pren mesura del nun del espatla tro jós ves la cama, un forch, e fén aquí lo pèl .I. poch, et imfla ab un canó l'espatla. [2r].

E puys descarna-ho ab lo ferre tro sus lo nun del espatla, sí que hi càpia... [2r].

A béstia qui fos eslomada, mesura .I. palm et mig peu del nun del anqua, jus ves la cama... [7r].

NUN DE L'ESPATLA, *nuu de l'espatla*, també anomenat *nodus Atlantios* per Plini el Vell,⁵⁶ és la primera vèrtebra cervical.

A béstia espatlada, pren mesura del nun del espatla tro jós ves la cama, un forch, e fén aquí lo pèl .I. poch, et imfla ab un canó l'espatla. [2r].

E puys descarna-ho ab lo ferre tro sus lo nun del espatla, sí que hi càpia una roda del pèl que façes et cobres desús del pèl stopa de li o de cànem, e sia tan gran con lo dit major plegat, a la dels autres. [2r].

PEANA EN LA LENGUA, *peanya* 'antigament, malaltia de cavalls'.⁵⁷ El terme *peana* és un derivat de *peu*, segons Coromines,⁵⁸ que no recull el

⁵⁴ «sed quibus ceruix, e multis uertebratisque obiculatim ossibus flexilis ad circumspertum articulorum nodis iungitur...» (*Naturalis Historia*, XI, LXVII, 177).

⁵⁵ «... non durae nodus hyaenae / defuit et cerui pastae serpente medullae...» (*Pharsalia*, VI, vv. 672-673)

⁵⁶ «Hic spinae articulum scite nodum Atlantion uocant, est autem primus» ['Aquesta vèrtebra s'anomena atlantion; és la primera de l'espinada'] (*Naturalis historia*, XXVIII, 27, 29).

⁵⁷ «Als caualls se fa una malaltia en la lengua, la qual deualla a les mans e als peus, e per açò li dien peanya» Dieç Menesc. ii, 33 vo.

⁵⁸ Vide DECLC, VI: 502-503.

sentit que apareix al manuscrit de malaltia dels cavalls. La forma *peanya* té l'origen en el llatí **pedanea** 'cosa pertanyent als peus'. Semànticament no és propi del llatí clàssic, però el GMIL recull la forma *pedana* i la defineix com 'morbus equis familiaris quo in pedibus laborare solent'.⁵⁹ Tan sols és documentat per l'Alcover-Moll sota la forma *peana* que remet a *peanya*, on inclou la citació del *Llibre de Menescalía* de Manuel Dieç (segle XV). D'aquesta manera, el nostre manuscrit avança la data del terme en quasibé cent anys.

A béstia qui á peana en la lengua, forada-li ab .I. ferre calt sotil per mig .III. dits prop del cap e de la lengua [...], E si per aventura li esclatava la peana entre'l pèl et la ungla, colpa-la-li ab .I. colteyl el cap del mal, e rega-la-li ab .I. ferre calt en loch de la ungla, perquè el mal no puxa créxer. [4v].

PISA, forma verbal de *pisar* 'trepitjar', del llatí **pinsare**, 'picar', 'triturar', 'moldre', 'trepitjar' (fig.) (Gaffiot). L'usa Cató: «... un morter petitó on hom trepitja el blat...»;⁶⁰ Plini el Vell: «Tots els grans no són fàcils de moldre. A l'Etrúria, hom hi fa rostir l'espiga de gra trit, després la mol amb l'ajut d'una mà de morter l'extrem de la qual és armada de ferro i porta una mena d'estrella dentada en forma de serra...»;⁶¹ etc. Amb aquest sentit, el terme *pisar* es documenta en la nostra llengua en els segles XIV i XV amb pocs casos, segons observem al DCVB (*Llibre de les medicines particulars, Leonard de Sors*), Vocabulari del català medieval (*Leonard de Sors, Cançoner de Saragossa*, 1461). El DECLC el documenta al darrer terç del segle XIV (J. March, *Diccionari de Rims*); el testimoni del nostre manuscrit, doncs, n'avança la data d'aparició. No hi és al CIVALL ni al CICA.

⁵⁹ Aquest Diccionari inclou una cita de Marinus Sanutus (segle XIV) que fa: «morbus vulgariter dictus Pedana invaserat» (*Liber Secretorum Fidelium Crucis*, III, partibus XII, caput XI) [Malaltia dita pedana que hauria atacat indiscriminadament els cavalls]

⁶⁰ «... paullulam pilam ubi triticum pinsat I...» (*De Agri Cultura*, XIV, 2).

⁶¹ «... Pistura non omnium facilis, quippe Etruria spicam farris tosti pisente pilo praeferrato fistula serrata et stella intus denticulata, ut, si intenti pisant...» (*Naturalis Historia*, XVIII, XXIII, 97).

... prin ramps de fonoyl e del sambuch, e fe-la coure ben fort en lor i vin, e puyt e pus (sic) prin les olives del lor e pisa-les e fén pólvora, e-ls vermayls dels ous tro a .XV., o més o menys, e destrempa-ho ensemps, et ab lo vi metz-li, açò tébeu per lo fundament ab .I. cristeri. [8r]

PLASME, prodria referir-se a *pasme* ‘esglai’ derivat d’*espasme* ‘rigidesa i convulsió dels nervis o músculs’ (< espasmar). Del llatí **spasmus**. És citat per Plini el Vell en comentar els usos medicinals de la planta anomenada **eryngion** (< grec ἑρύγγιον) ‘panical, card marí’: «... hom la dóna encara en l’aigua ametlada per als mals de renyó, per a l’estrangúria,⁶² per a l’opistòtonos,⁶³ per als dolors lumbar, per a la hidropesia, per a l’epilèpsia, per a la supressió o excés del flux menstrual...»,⁶⁴ etc. La forma plasme, que apareix ací al manuscrit, tan sols és enregistrada pel CIVALL entre els segles XVIII i XIX (i posteriors).

A béstia qui agués plasme, ço és qui no pot menjar, ni pixar, ni femar, ni pot bé alendar, pren-la per la garçeta... [4r].

POLMÓ, forma antiga de *pulmó* ‘cadascun dels dos òrgans bessons de la respiració, que en els animals vertebrats estan situats dins la cavitat toràcica i formats per una multitud de cèl·lules a través de les parets de les quals es realitza l’intercanvi de gasos entre l’aire inspirat i la sang venosa’, pres del llatí **pulmōne** (< grec πνεύμων). Entre altres autors llatins, apareix a Virgili: «... la cova de la negra ferida expel·leix una onada escumejant i el ferro s’escalfa dins el pulmó esquinçat»;⁶⁵ Marcial: «... i uns pulmos vermells, un carnisser cruel passetja, fent tapar els nassos, per totes les cruïlles...»;⁶⁶ Plini el Vell: «Aristòtil pensa que entre els animals solament aquells que tenen veu són proveïts de pulmó i de tracte arterial, és

⁶² ‘Micció lenta i dolorosa ocasionada per l’espasme de la uretra o de la bufeta’

⁶³ Del grec ὀπισθότονος ‘afecció en la qual el cos es sosté en una postura anormal i, generalment, involucra rigidesa i arquejament sever de l’esquena, amb el cap cap arrere.

⁶⁴ ...«item ex mulsa renibus, stanguria, opisthotonis, spasmi, lumbis, hydropicis, comitialibus, mulierem mensibus...» (*Naturalis Historia*, XXII, IX, 21)

⁶⁵ «... reddit specus atri vulneris undam / spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit» *Aeneis*, IX, vv. 700-701)

⁶⁶ «... et rubro pulmone uetus nasisque timendum omnia crudelis lanis per compita portat» (*Epigrammata*; VI, LXIV, 20).

a dir, que respiren»,⁶⁷ etc. La forma *polmó*, que apareix al nostre manuscrit, es documenta entre els segles XIII, XIV i XV.

... e liga de sobre .I. poch d'espoyna o de polmó de bèstia. E refresca cascun dia tro a .III. dies o tant tro sia garida. [12v].

POLMONÇEL, es tracta del *polmoncell* o *pulmoncell*, malaltia que en llatí s'anomena **pulmunculus**. Sembla un manlleu a la llengua italiana o a alguna de les seues varietats diatòpiques, probablement al sicilià. Apareix a la traducció de l'obra de Rusio en aquesta varietat diatòpica de l'italià modern (*vide infra*). És un terme definit per Pelagoni:⁶⁸ «en les atzem- bles, excrescència carnosa a la pota o al llom». Vegeci explica com guarir el mal: «Si es forma un polmocell en el dors d'un animal. Si el polmocell haurà crescut en el dors, és difícil d'eixugar amb l'aplicació dels medica- ments, però si serà petit, obrint amb el cauteri i especialment amb el cau- teri de coure, per a evacuar la sang que ha estat aplegada, aleshores hom la tractarà com es curen ordinàriament les cremades».⁶⁹ Una altra defini- ció, ja al segle XIV, és la de Lorenzo Rusio: «durant una lesió al llom del cavall espatlant i mortificant una part de la carn del llom, i llevant-lo fins a l'os. És aquesta passió pulmó o polmoncell, per ço que tenen forma i semblança de pulmó».⁷⁰ Modernament, és definida per Montinaro: «Malaltia, inflamació per contusió que interessa la gropa del cavall,

⁶⁷ «Vocem non habere nisi quae pulmonem et arterias habeant, hoc est nisi quae spi- rent, Aristoteles putat» (*Naturalis Historia*, XI, CXII, 266).

⁶⁸ «in iumentis excrescentia carnosa in pede vel in dorso» (Cfr. ed. Sarchiano, *Veterinaria*, p. 258)

⁶⁹ Si pulmunculus nascitur in dorso animalis. Si pulmunculus natus fuerit in dorso, difficile est eum medicamentorum appositione sicari. Sed si paruulus fuerit, cauteri et praecipue cuprino aperiendus est, ut sanies quam collegerat, egeratur: tunc curandus est, sicut moris est ustra curari. (Flavius Vegetius Renatus, *Digesta artis mulomedicinae*, II, 61)

⁷⁰ «fase una lisione in delu dossu delu cavallu rumpente et murtificante una parte dela carne delu dossu, et cavante lu dorsu usque all'osso ecc. È questa pasciune pulmone voi pulmoncellu, perzò che ane forma e semeglianza de pulmone» *La Mascalcia di Lorenzo Rusio, volgarizzamento del secolo XIV*, p. 169.

produint-hi necrosi externa dels teixits». ⁷¹ Apareix també a la *Mulomedicina* de Teodoric de Borgonya. ⁷² També en parla Solí: «Aquests mai no fan servir el dessota de llurs peus, car són proveïts d'una mena de sola carnosa que es renovella». ⁷³

Terme no documentat en català.

«A bèstia qui agués polmonçel e.l dos, tayla-li e.l fen enmig del more, entre.l nas, e trau-li e tayla-li .IIII. dits d'un nervi blanch que.y trobaràs. E derere, fen-li la coa de jos .III. dits, prop del cul, e tranca-li en través aquel nervi blanch que.y trobaràs.» Terme no documentat en català.

Puys pren .I. ou, cuyt, ben calt, e posa'l-li sus de sobre'l polmonçel, e liga-li ben. [6v].

PORRETS, plural de *porret* 'tumor dur produït en les cames dels animals de peu redó i dels ocells', del llatí **porrigo**, 'tinya, caspa', 'sarna, ronya' amb canvi de sufix. Apareix en els autors llatins, com ara Horaci: «... amanisses les cols amb millor oli o te n'untesses el cap, fastigós d'escabellada tinya?»; ⁷⁴ Cels: «La tinya es caracteritza per les espècies d'escates que s'eleven entre els cabells i es desprenen de la pell; a voltes són humides, i seques al més sovint. Aquesta afecció pot existir amb o sense ulceració, aviat exhalar un mal olor, i d'altra banda no sentir res. En la major part dels casos ocupa el cuir cabellut, més rarament la barba, i alguna volta les celles.»; ⁷⁵ Plini el Vell: «La sang guareix la vida de

⁷¹ Cfr. Montenaro, 2013: 107 («infermità, infiammazione da contusione che interessa la gropa del cavallo, producendo necrosi esterna dei tessuti.»)

⁷² Cfr. THOMAS: 1911, 369.

⁷³ «Hi numquam pedes atterunt: sunt enim illis reciprocis quibusdam pulmunculis uestigia carnulenta. » (Caius Julius Solinus, *Collectanea rerum mirabilium*, L).

⁷⁴ «... unguere si caulis oleo meliore caputque / coeperis impexa foedum porrigine?» (*Sermonum*, II, III, 126).

⁷⁵ *Porrigo autem est, ubi inter pilos quaedam quasi squamulae surgunt haeque a cute resolvuntur: et interdum madent, multo saepius siccae sunt. Idque evenit modo sine ulcere, modo exulcerato loco, huic quoque modo malo odore, modo nullo accedente. Fereque id in capillo fit, rarius in barba, aliquando etiam in supercilio...*» (*De Medicina*, VI, II)

l'alopecia, la caspa i totes les úlceres del cap; cal deixar-la dessecar i de seguida rentar-la dolçament». ⁷⁶ Documentat entre els segles XIV i XV en obres de menescalia. No apareix al DECLC.

A béstia qui agués porrets, frega-los *ols* (*sic*) li escarsa tant tro sagnen.» [12v].

RABIEGÀS, de *rabiejar* 'tenir ràbia'; *rabiejàs* 'tingués ràbia'. Documentat al *Lexicon seu Dictionarium* de Nebrija (1585).

A béstia qui rabiegàs ho raseygàs, prin la trabuguera del cervo e liga'n-li la coa ben estret, sus prop del cul. Puys di-li en l'oreylla dreta .III. vegades: «Fasen .III. creus, alpha et o<mega>, principium et finis, leonum, drachonum, basiliscum, congregavit demonium teneri» Tota vegada lo genoyl dret en terra, e puys di .III. *Pater Noster*, a honor de Jhesuchrist. E si aquel mal tornava en refendadura, fes sagnar de la una vena del col e dels flanchs, et de la vena del esperonal d'amdues parts. Puys no'ls dons a menjar tro sia guarida, ni'l lexes gaure. [7v].

RALAR, *rallar* 'guarir un animal aplicant-li foc viu'. Segons l'Alcover-Moll prové del llatí vulgar **rādūlare*⁷⁷, derivat de *radĕre* 'raure'. Posteriorment per contracció esdevingué **rallare*. Gaffiot esmenta *rāllum*⁷⁸ 'rascleta, rascador' i *rāllus* 'túnica de trama clara' o 'de pèl ras', formes d'on probablement el llatí quotidià creà **rallare*. No és documentat pels diccionaris, repertoris lexicogràfics i corpus de la llengua catalana.

A béstia jove que á esparvayn. Fa-la hom ralar menut ab fere calt... [19v].

RASEYGÀS, variant de *roseygàs*, derivat de *rosegar*. Del llatí tardà *aragiatus* 'afecció intestinal del cavall', 'retortilló', 'còlic intestinal'⁷⁹. El GMIL recull la forma *aragaicus* 'morbi equini species' amb la següent citació llatina: «cum in equi ventri fiunt torsiones, et intestina rugitum

⁷⁶ «Sanguine alopeciarum inanitas et porrigo omniaque capitis ulcera cutantur; inarescere eum oportet lenteque abluī.» (*Naturalis Historia*, XXXII, XIV, 35).

⁷⁷ Columel·la fa servir *radula* (*De Re Rustica*, XII, XVIII, 5).

⁷⁸ Forma que apareix a Plini el Vell (*Naturalis Historia*, XVIII, XLIX, 179).

⁷⁹ Apareix Giordano Ruffo, *De medicina equorum*; unes altres formes són *aragiatus*, *ragiatus*, que apareixen a Lorenzo Rusio, *De cura equorum*.

faciunt, et indigesta et liquida emittit stercora...», i després afirma que *Gallicus argaratus*.

A bèstia qui rabiegàs ho raseygàs, prin la trabuguera del cervo e liga'n-li la coa ben estret, sus prop del cul. [7v]

REDOLINS DE CENDRA, *redolí* 'bolla petita'. El nostre manuscrit recull aquesta mena d'emplastre on apareix el terme:

A bèstia que no pot femar. Fa hom .III. redolins de cendra, et mule's hom en oli; et puy enguales-hi hom en per la boca a aval, e va e-l cos. Et senpre femarà et serà guarida. [18v].

Al manuscrit anomenat del bisbe a la ciutat de Klagenfurt (Àustria),⁸⁰ també hi apareix el terme aplicat al cavall:

Per fer pólvora a menjar tota carn. [S]i vols fer pólvora de afudilis, qui és molt corrosiva, aies del such dels afudils, qui són raïls de camons, pes de dotze onzes de calç viva ben garbellada. Met-hi dues onzes d'orpiment, e con tot ho auràs incorporat, fes-ne redolins, e posa'ls a secar al sol, e com seran ben sechs estoie'ls per al mester, e fes pólvora, e d'aquella pólvora usa com vullés corresivar alguna carn mala. Però con lo such e pus virtuós axí matex lo pots fer ab calç incorporada sens orpiment, e sàpies que no és tan fort, e és asats corrusiva, e de bon usar però en la cura del cançer ó trobaràs largament en comte de .LII. cartes [95v].

Com veiem, es tracta d'un emplastre a base d'alguns ingredients, que una volta assecats els donem forma de bolleta per a fer-los servir en la cura dels cavalls.

REFENDETURA. L'Alcover-Moll enregistra *refenedura* 'fisura, crètula' i *fenedura* 'fenella', 'clevill'. Semblen derivats de *fenedura* recollit per Faraudo 'clivella' i així mateix pel DCVB 'efecte de fendre, fenella, escltxa' mot vivent a Eivissa, que prové de *fendre* < llatí **findere** 'dividir una cosa en dues o més parts per ruptura o per tallament'. Apareix a Lucreci: «... els voltors per la (pudor) dels cadàvers, allà on una bèstia

⁸⁰ Publicat per H. Menhardt a l'AORLL (1930, 245-267).

salvatgina ha deixat l'empremta...»,⁸¹ Suetoni: «Se servia d'un cavall extraordinari, que semblava tenir peus humans, amb les peüngles partides a manera de dits...»,⁸² etc.

Cap de les variants no apareix al CIVAL, llevat de *fenedura*, però documentada durant els segles XX i XXI. El CICA recull *fenedura* a la segona meitat del segle XIV, però desconeix les altres formes.

E si aquel mal tornava en refendetura, fes sagnar de la una vena del col e dels flanchs, et de la vena del esperonal d'ambdues parts [7v].

RODA, 'petit cabdell de pèl'. Accepció no documentada pels nostres diccionaris històrics (DCVB i DECLC) ni per Faraudo.

E puy descarna-ho ab lo ferre tro sus lo nun del espatla, sí que hi càpia una roda del pèl que façes et cobres desús del pèl stopa de li o de cànem, e sia tan gran con lo dit major plegat, a la dels autres [2r].

ROSNERA, sembla variant morfològica de *rasonera*, que apareix en l'edició de Batllori.⁸³ Giordano Ruffo en recull la variant *rosnecta*, i a *La Mascalcia* de Lorenzo Rusio, hi apareix *rosnecta*, que hi és definit com «corasnetta, rognetta, rosetta». En aquesta obra ens parla del terme: «Incontenente la unghia vecchia se tagle cula rosnecta de turnu in turnu, dove si ionge coll'unghia novella ecc.», per la qual cosa informa que la *rosnecta* és un instrument de tall.

A bèstia qui premés lo tayl del ferre, o agués pedra entre la fomenala, o alguna altra cosa, descobri-li bé lo mal ab la rosnera, sí que ben paregue... [12v].

ROYA, *ronya* 'malaltia cutània contagiosa, comuna a l'home i a diferents animals (sobretot quadrúpedes), caracteritzada per la formació de petites vesícules que fan molta picor, i causada per l'insecte *Sarcoptes scabiei*'.

⁸¹ «... volturiique cadaveribus; tum fissa ferarum ungula quo tulerit...» (*de Rerum Natura*, IV, 680-681).

⁸² «Utebatur autem equo insigni, pedibus prope humanis et in modum digitorum unguis fissis...» (*de Vita Duodecim Caesarum. Divus Iulius*, LXI).

⁸³ Batllori, 1932: 179-223.

Segons Coromines,⁸⁴ prové d'una forma de llatí vulgar ***ronĕa**, variant de *aranĕa* 'aranya', puix que el terme clàssic també significa 'herpes, malaltia del peu'.⁸⁵ Documentat entre els segles XIII i XIV (DCVB, Faraudo).

A bèstia que age roya e·ls peus entre·l pèl et la unglà. Pren hom la orina o he·y·la hom com podrir, et met·hi hom puys calç viva, et està axí .V. dies; et depuys lava·u ab aquesta orina tro sie guarida. E si no·y metie pèl, pren hom holi et mel bulit ensemps calç; unta·l cascun dia tro que age **mès** pèl et sirà guarida. [19r]

A bèstia qui aia roixa, pren vinagre et surga et oli, et si mester és e mesclat, roya·n .IX. dies. [20v]

A bèstia que á roya e·ls travadors, la qual roya s'apelle aristella, \la/ qual semblant sequa d'iuern, et core·li d'aygua. [20v]

TELA SOBRE L'UYL, *tela sobre l'ull*, 'membrana, tel d'un òrgan animal o vegetal, com el peritoneu, el tel dels ulls, el d'una grana, etc.', del llatí **tĕla**.

A bèstia qui á tela sobre l'uyl, fe·la sagnar de les venes d'apdosos los polsos, e mit·li una ortiga dejós l'uyl .III. dies. [4r].

A bèstia qui crebàs per lo toreyl o per altra fadiga per lo ventre ho per los flanchs, ho per altra part, per qualque malaltia, fén·li lo cuyr et torna·li los budels dintre. Cus·li dintre la tela, e puys lo cuyro desús ab seda ben espés. [9v].

TORCA DE PAYLA, *torca de palla* 'collar', del llatí vulgar ***torca**, variant del llatí **torques**, 'collar'. Trobem el mot torquis (< torques) a Aulus Gel·li: «La causa d'aquest sobrenom, hem sabut que fou un collar d'or, una despulla que es posà després d'haver·la presa a un enemic que havia occit».⁸⁶

Documentat en plural entre els segles XIV i XV a A. Canals i l'Spill.

⁸⁴ DECLC, VII: 453a

⁸⁵ L'accepció apareix a Cassius Felix *De medicina ex Graecis logicae sectae auctoribus liber translatur sub Artabure et Calepio consulibus*.

⁸⁶ «Causam cognomenti fuisse accepimus torquis ex auro induvias, quam ex hoste, quem occiderat, detractam induit». (*Noctibus Atticarum*, IX, XIII, 3).

E per ayçò no dexinflava, prin lo mil torrat en .I. saquet, e posa'l-li ben fort calt, sus en les lonçes, e fe-l ben fregar ab una torca de payla, los flanchs e-l ventre. [8v]

TRAVADOR, 'part prima corresponent al metacarp o metatars de les potes d'una bèstia, que és per on aquestes es traven', derivat de trava, del llatí **trabe**, 'biga', 'pal', 'post', per la forma amb què es traven els animals (DECLC, VIII: 732b).

Documentat a Vitruvi: «L'alçada del tabulí, fins a davall les bigues, he de ser igual a la llargada, més una vuitena part.»⁸⁷ Cató: «Sobre arbres i pilars posa-hi jàssera plana de dos peus d'ample, un peu de gruix i trenta-set peus de llargària, o bé jàsseres dobles, si no en tens de sòlides».⁸⁸

La documentació ens el situa al segle XV en l'obra de manescalia de M. Dies.

A bèstia qui fos ferida en cama, o fos inflada, sagna-li jos del travador de dins e de fora, et aplana-li avayl la cama tro n'isqua asats de sanch. [11v-12r]

et sagna'l dintre e fora de la vena, sobre el travador, entre el nervi e l'os. [12r-12v]

A bèstia qui agués crebaces e-l travador, unta-li primerament con l'oli caüt calt tro a .III. jorns. [13r]

A bèstia exarcilada,⁸⁹ cavalca-la fort per una costa ansús. Puys met-la en l'ayga freda corrent .I^a. gran peça, e ages les ortigues verts puyens ben fort, e fexa-lí'n lo travador et tot lo peu. [13r]

A bèstia qui agués lo peu estort, fe-la sagnar de les venes del travador dedins e defora... [14v]

A bèstia qui aga vexigues prop del travador, forada-les-li menut menut, ab una lançeta de sagnar, tro n'isca aygua. [15r].

⁸⁷ *Altitudo tablini ad trabem adiecta latitudinis octava constituatur Lacunaria eius tertia latitudinis ad altitudine adiecta extollantur. (de Architectura, VI, III, 6)*

⁸⁸ «Insuper arbores stipitesque trabem planam inponito latam P. II, crassam P: I, longam P. XXXVII, vel duplices indito, si solidas non habebis.» (*de Agri Cultura*, XVIII, 5)

⁸⁹ Eixarcillada (DCVB: eixarcellat).

UNGLA EN L'UYL, *ungla en l'ull* 'excrecència en forma de mitja lluna, semblant a l'arrel d'una unglia; tumor dur que es forma damunt les parpelles'. Llatí **ūngŭla**.

A bèstia qui agués unglia en l'uyll, pren-li l'ungla prop del lagrimar ab una agula corba, e tala-li. [4r]

UNGLA FESA ET TINOSA, *ungla fesa i tinyosa*. *Ungla fesa* 'oberta amb un tall llarguer', participi passat de *fendre* (< llatí **fissum**, participi passat de **fīndere**, 'fendre'), *ungla tinyosa* 'es tracta de l'afecció contagiosa de la pell del casc de l'animal, produïda per un paràsit vegetal que viu a l'arrel del pèl i provoca una inflamació al voltant d'aquest i la caiguda de tots els pèls atacats'. Adjectiu procedent de *tinya*, llatí **tīnĕa** 'cuc', 'arna, tinya'.

E si per aventura vingués desobre la unglia fesa et tinosa, prin del seu del moltó les .IIes parts, et a trencant d'oli et de cera la terça; et bul-o tot ensemps, et d'aquesta untura unta .III. dies. [15v]

VERME, *verm* 'cuc', del llatí **vĕrmen**. Es documenta, entre altres, a Cató: «Al tercer dia, lleva'ls, unta'ls d'oli i vinagre mesclat, penja'ls al carner. Ni arna ni cucs no els tocan»,⁹⁰ Varró: «Trespel i parets s'han de revestir de marbre picat o almenys d'argila amb pallús de forment mesclat i morques, que no deixa posar-s'hi rata ni cuc, i fa els grans més sòlids i fermes»,⁹¹ etc.

Actualment, ha caigut en desús, tan sols vivent en rossellonés.⁹²

Documentat entre els segles XIII, XIV, XV i XVI (segona meitat) (DCVB, DECLC. Faraudo).

A bèstia qui à vĕrmens sobre e-l cor, et conex-o hom quan tremola, e-s pla<n>y, et tresvia, et crida, prin del fel de le (sic) una bèstia destrempat ab oli, e da l'oli a

⁹⁰ Tertio die demito, perunguito oleo er aceto conmixto, suspendito in carnario. Nec tinia nec uermes tangent» (*de Agri Cultura*, CLXII, 2).

⁹¹ Parietes et solum opere tectorio marmorato loricandi; si minus, ex argilla mixta acere e frumento et amurca, quod murem et vermem non patitur esse et grana facit solidiora ac firmiora. (*Rerum Rusticarum*, I, LXVII, 1).

⁹² Cfr. ALDC, VII, 1562 i PALDC, 1024.

beure per força, e sempre morà aquest verme del cor. E puys da-li la farina destemprada ab ayga calda, e serà garida. [8v]

A bèstia qui agés lo verme qui-s s'apela farsum,⁹³ per lo cors o per les cames, fe-la sagnar de la vena del esperonal de la creu et de les cuyxes dintre, e puys ab .I. ferre ab lo cap redon cou-li totes les boques. [9v]

A bèstia qui agés lo verme qui-s s'apela farsum, per lo cors o per les cames, fe-la sagnar de la vena del esperonal de la creu et de les cuyxes dintre, e puys ab .I. ferre ab lo cap redon cou-li totes les boques. [10r]

Encara pots fer al verme aquest conjurament: senya primerament tu metex, \tus matex/⁹⁴ .III. vegades, et la bèstia, una. [10r]

A bèstia qui agués vorm fén la marescàcia que és de sobredita del vorm, o del verme, e fe de plom lo se<n>yal de Sent Ermo, axí com ací pots veser... [10r]

VÉRMENS LONCHS, *verms llargs*, potser sinònim de *furgues* o *llambrics* 'cucs de terra'.

A bèstia qui fos taylada en qualque part se fos, nervi ho vena taylada, cou-li lo cap del nervi ab ferre calt, e puys prin los vérmens loncs qui-s fan en lo femer... [11r]

VIVES, *adives*, inflamació de les glàndules paròtides en els irracionals. De l'àrab **addibah** (*cfr.* CORRIENTE: 2003, 96).⁹⁵ Per al guariment i la descripció d'aquesta inflamació, *vide* l'Alcover-Moll s.v., que poua de M. Dies (*Llibre de Menescalía*). Actualment, perviu a les comarques del Pallarès i del Berguedà, segons el DCVB.

A bèstia qui à vives, pren les oreyles e baxa-les jos entre'l cap de la barra e-l coy, aquí en lo cap de la oreylla con seguex, tant tro que-n tragues .I. granet, o .II., o .III. de les vives. Puys pren la sal, et met-la-li lains.

E si açò no pogueses fer, forada les vives ab .I.^a agula, menut menut, o ab la puncta del colteyl, e pren-les ab les dens, calça-les ben forts, e puys unta ab l'oli calt cascun jorn .I.^a vegada; e si inflasse la nafra, pren .I. pa ben calt, e posa la

⁹³ Es tracta de l'acusatiu del participi passat de *farcio* 'enfonsar, ficar, introduir'

⁹⁴ És un afegit posterior, de la mateixa mà que el text de la pàgina.

⁹⁵ Segons aquest autor es tracta d'un tecnicisme que significa 'la lloba' (*ibidem*)

meytat de la una part e l'altra meytat del altra, et estre-y, e ligal'l-li sus ben fort.
[5v]

VORM, *borm*, 'malaltia del bestiar caracteritzada principalment per la inflamació i fluix de la mucosa', del llatí **mörbu** 'malaltia', amb metàtesi de *morbu* > **bormu*⁹⁶. Profusament documentat pels autors llatins, en posarem uns exemples, Cató: «Així els bous seran més sans de cos i la malaltia se n'allunyarà»,⁹⁷ Varró: «Quan hi ha aquesta malaltia, el remei és aquest: es banya d'aigua i s'unta d'oli i vi entebeït, i a més se'l reté de menjar i es cobreix d'alguna cosa, que el fred no l'abata: sedejant se li dona aigua tèbia».⁹⁸ Documentat al segle XIV sota les dues formes (*vorm* i *borm*).

A BÉSTIA QUE À CAP VORM. Done-li hom sinigrec, apele's en altra manera al folbes, e ous bastuts. Mesclat-o tot, dat-los-li a beure, e bayarà lo cap vorm; et sirà guarida si-u fas per .III. dies, cada dia .I^a. vegada. Et tenit-la calt en lo stable.
[19v].

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni M. & Francesc de Borja MOLL (1975): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, Moll.
- ALDC = VENY I CLAR, Joan & Lídia PONS I GRIERA (2001-2018): *Atles Lingüístic del Domini Català*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- ARABOAL, Hurtrel d' (1845): *Dizionario di medicina, chirurgia ed igiene veterinaria*, Forlì, M. Casali.

⁹⁶ El DECLC (II: 119) explica l'origen del mot i l'aspecte fonètic del canvi de la consonant *b* en *v* de *borm/vorm*.

⁹⁷ «Ita boues et corpore curationes erunt, et morbus aberit» (*De Agri Cultura*, CIII).

⁹⁸ Curatio autem, cum hic est morbus, haec: perfunditur aqua et perungitur oleo et vino tepefacto, et item cibo sustinetur, et incitur aliquid, ne frigus laedat; sitienti aqua tepida datur. (*De Rerum Rusticarum*, II, I, 23)

- BATLLORI, Miquel (1932): «Un llibre de menescalia en català a la biblioteca universitària de Bolonya», *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, volum V, p. 179-223.
- BRUGNONE, Giovanni (1774): *La Mascalcia o sia la medicina veterinaria*, Torí, Stamperia Reale.
- CICA = TORRUELLA, Joan, PÉREZ SALDANYA, Manuel & Josep MARTINES: *Corpus Informatitzat del Català Antic*.
<<http://cica.cat/index.php>>
- CIVAL = ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA: *Corpus Informatitzat del Valencià*.
<<http://cival.avl.gva.es/cival/buscador.jsp>>
- CORRIENTE, Federico (2003): *Diccionario de arabismos y voces afines en iberromance*, Segunda edición ampliada, Madrid, Editorial Gredos.
- DECLC = COROMINES, Joan (1980-1991): *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes/La Caixa.
- DIEC-2 = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS: *Diccionari de la Llengua Catalana*. <<https://dlc.iec.cat/>>
- DNV = ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA: *Diccionari Normatiu Valencià*. <<http://www.avl.gva.es/lexicval/>>
- ERNOU, Alfred & Antoine MEILLET (1959): *Dictionnaire Étymologique de la Langue Latine. Histoire des mots*, París, Editorial Klincksieck.
- Faraudo = FARAUDO DE SAINT GERMAIN, Luis: *Vocabulari del Català Medieval*, Germà Colón Domènech (dir.).
<<https://www.iec.cat/faraudo/>>
- FEW = WARTBURG, Walther von (1922-): *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des Galloromanischen Sprachschatzes*, Verlag J.C.B. Mohr/R.G. Zbinden & Co.
<<https://apps.atilf.fr/lecteurFEW/>>
- GAFFIOT, Felix (1934): *Dictionnaire Latin-français*, París, Hachette.
- GMIL = (1954): DU FRESNE, Charles (Sieur du Cange) (1883-1887): *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, Graz, Akademische Druck-U. Verlagsanstalt.

- ITINERA ELECTRONICA (2008): *Bibliotheca classica Selecta. Bibliothèque virtuelle*. Louvain, Université Catholique de Louvain (UCL).
- LTL = FORCELLINI, Aegidio (1940): *Lexicon Totius Latinitatis*, Pàdua, typis Seminarii.
- MENHARDT, Hermann (1930): «Pharmacologie catalane. Un manuscrit catalan dans la bibliothèque de l'évêque à Klagenfurt-Autriche», *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, núm. III, p. 245-267.
- MLLM = NIERMEYER, Jan Frederik (1976): *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden, Brill.
- NEBRIJA, Elio Antonio de (1585): *Lexicon, seu Dictionarium*, Barcelona, Antoni Oliver.
- PALDC = VENY I CLAR, Joan (2007-2019): *Petit Atlas Lingüístic del Domini Català*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- REW = MEYER-LÜBKE, Wilhelm (1935): *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter-Universitätsverlag.
- THOMAS, Antoine (1911): «Traduction provençale (sic) abrégée de la Mulomedicina de Teodorico de Borgognesi, suivie de recettes pour le vin», *Romania*, núm. XL, p. 353-370.